

УДК 811.161.2'373.232.1(477.44)

К. О. Фартушняк**ВІДІМЕННІ ПРІЗВИЩА В АНТРОПОНІМІЇ ТРОСТЯНЕЦЬКОГО
РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Стаття присвячена дослідженню прізвищ мешканців Тростянецького району Вінницької області, мотивувальною базою для яких послуговували особові чоловічі та жіночі імена.

Ключові слова: антропонімія, відіменні прізвища, походження імен, мотивація.

Кожне прізвище є словом, а отже, одиницею мови. Прізвище покликане називати родину та кожного з її членів і в такий спосіб визначати місце йменованого в суспільстві [10:5]. Воно дозволяє повніше уявити історичні події останніх століть, особливості розвитку українського етносу.

Українська антропонімічна система характеризується особливим багатством і розмаїттям у найменуванні людей. А власні імена складають вагомому частину лексики, яка послужила базою для творення українських прізвищ. «Історія не знала такої епохи, коли б у людини не було імені. Отож, коли виникла потреба розрізняти людей, які мали однакові імена, а згодом створити постійні родові назви, то, природно, першою основою для творення цих назв стали саме імена — переважно імена батька, матері, діда чи іншого предка» [8:34].

Вивчення імен дає важливу інформацію про історію народу, його психологію, духовну культуру, а передусім — про історію його мови. Тому особові імена — це не лише один з антропонімічних класів слів, а важлива база для творення інших онімів та одне з джерел для їх розуміння та тлумачення [1:41]. Значну частину антропонімікону Тростянецького району становлять прізвища, утворені від власних імен людей. Серед 3 тисяч 125 досліджуваних нами офіційних онімів було зафіксовано 437 прізвищ, твірною основою для яких стали імена. Вони складають 15 % від загальної кількості офіційних найменувань.

Твірними основами відіменних прізвищ були як чоловічі, так і жіночі імена, хоча від чоловічих імен прізвищеві утворення виникали частіше. Це пояснюється соціальним становищем чоловіка, який завжди був головою сім'ї, а всі інші члени родини йому підпорядковувались. За спостереження Ю. Редька, назви, утворені від жіночих імен, могли стати не тільки прізвищами дітей, а часом і чоловіка, якщо дружина з того чи іншого погляду стояла вище від нього [6:36]. На час активного формування і становлення прізвищ власними іменами в Україні були в основному церковно-християнські імена православного календаря, і лише в поодиноких випадках — слов'янські автохтонні або запозичені з інших мов імена та імена католицького календаря [2:69].

Відіменні прізвища різних етнографічних регіонів України неодноразово ставали об'єктом для дослідження. Про що свідчать праці Г. Панчука [6], П. Чучки [10], Т. Марталогі [5], С. Панцьо [7] та інших ономастів. Прізвища цієї групи — численна та розмаїта група антропооснов. Прізвища мешканців Тростянецького району не були предметом спеціального ономастичного вивчення. Утім, результати цього дослідження дозволили б повніше виявити специфіку антропонімікону Центральної України. **Актуальність** обраної теми полягає в необхідності комплексного аналізу прізвищ цього географічного регіону.

Мета статті — визначити склад та походження імен, від яких утворені сучасні відіменні прізвища мешканців Тростянецького району Вінницької області. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: визначити прізвища, творення яких генетично пов'язане з особовими іменами; розкрити походження імен, які послуговували мотивувальною базою творення; здійснити кількісний аналіз відіменних прізвищ.

Об'єктом нашого дослідження є сучасні українські прізвища мешканців Тростянецького р-ну. **Предмет** вивчення — особові імена, які послуговували мотивувальною базою прізвищ. Джерелами фактичного матеріалу послуговували реєстри народження та одруження, надані відділом державної реєстрації актів цивільного стану реєстраційної служби по Тростянецькому р-ну Тростянецького міськрайонного управління юстиції, та телефонний довідник цього району. При визначенні твірної основи для прізвищ досліджуваного регіону ми орієнтувались на спільну систему імен, подану в словнику-довіднику «Власні імена людей» Л. Г. Скрипник та Н. П. Дзятківської [9].

Система імен українського народу формувалася упродовж багатьох століть. Відповідно у складі сучасних українських імен дослідники

виділяють кілька шарів:

1. Візантійські християнські імена, або імена християнського календаря.
2. Давньоруські, у тому числі кальки з грецької мови та окремі імена скандинавського походження, що побутували в Давній Русі.
3. Імена, запозичені із західнослов'янських та південнослов'янських мов.
4. Імена, запозичені із західноєвропейських мов [9:8].

Спільна для всієї України система імен має на окремих територіях свої особливості, зумовлені історичними, політичними та географічними чинниками.

Вивчення антропонімікону Тростянецького р-ну дає можливість визначити специфіку використання імен як мотивувальної бази для творення прізвищ у цьому регіоні. З погляду походження імена, якими творяться прізвища Тростянецького р-ну, поділяються на 3 групи:

1. імена християнського календаря:
 - давньоєврейські;
 - грецькі;
 - латинські;
2. давньоруські;
3. запозичені.

Особові імена при творенні прізвищ мають різну продуктивність. Залежно від цього виокремлюємо імена з високим ступенем активності, від яких утворено 10 і більше прізвищ; імена з середньою активністю — 9 прізвищ і менше; імена з низькою активністю, якими творяться одне — два прізвища [3:118].

Християнські імена виникли на Русі після введення християнства та давались під час хрещення; вони переважно адаптувались і функціонують у різних фонетичних, морфологічних і словотворчих різновидах [7:7]. Як мотивувальна база творення українських прізвищ ці імена мають найчисельнішу групу. При творенні прізвищ християнські імена виявляють різну активність. Дослідник антропонімії північного Степу Т. Марталого вважає, що кількість прізвищ, утворених від різних імен, залежить від частоти фіксації цього імені в церковному календарі та від наявності іменних варіантів [5:84].

На матеріалі нашого дослідження зафіксовано 120 християнських особових імен, з якими пов'язано творення прізвищ. Серед них 32 найменування давньоєврейського походження, 66 грецького та 22 латинського

походження. Виділяється 104 чоловічих імен і 16 жіночих.

Високою активністю при творенні прізвищ характеризуються 5 християнських особових найменувань. З ними генетично пов'язана 61 офіційна антропонімна одиниця. Серед імен давньоєврейського походження, які стали основою для творення прізвищ, ім'я *Іван*, яким мотивується 15 антропонімів > *Іваненко, Іваник, Іваничко, Іванишин, Іванов, Івановський, Іванченко, Іванюк, Івась, Івасенко, Івасишин, Івасюк, Івасько, Іващук, Івах*; латинського походження: *Павло* (11) > *Павленко, Павлига, Павличко, Павличенко, Павлишин, Павлов, Павлюченко, Панюшкін, Панянчук, Пашкевич, Пащенко*; грецького походження: *Григорій* (15) > *Григор'єв, Григоренко, Григорян, Гріша, Грішин, Гріщенко, Грищенко, Гриник, Грінченко, Гринченко, Гринюк, Грицюк, Грицишин, Гришечкін, Грищук; Лев* (10) > *Леванчук, Левара, Левицький, Левін, Левіцький, Левко, Левкопас, Левченко, Леонтюк, Леонт'єв; Василь* (10) > *Василенко, Васильєв, Васильківський, Васильченко, Васильков, Васьков, Василишин, Ващенко, Ващук, Вашура*.

Середньою активністю при творенні прізвищ характеризується 53 християнських імені, які стали основою для продукування 242 прізвищ. Серед найменувань давньоєврейського походження зафіксовано 14 чоловічих та 1 жіноче ім'я: *Матвій* (9) > *Матвійчук, Матієнко, Матійчук, Матюша, Матух, Матюшин, Мацько, Мацан, Мацапура; Яків* (9) > *Яківець, Яковенко, Якімчук, Яковишин, Яцик, Яцишин, Яцкова, Яскевич, Яцук; Гаврило* (7) > *Гаврик, Гаврилов, Гаврилюк, Гавриляк, Гаврилик, Гавришко, Гаврищук; Михайло* (7) > *Михайлик, Михайличенко, Михалуник, Михальченко, Міхалуник, Міхайлуник, Мисько; Йосиф* (5) > *Осипенко, Осипчук, Осіпенко, Осіпов, Осіпчук; Гурій* (5) > *Гуркун, Гурник, Гурак, Гуренко, Гурницький; Захарій* (4) > *Захаренко, Захарков, Захарченко, Захарчук; Хома* (4) > *Хоменко, Томенко, Томілов, Томіленко; Ілля* (3) > *Ільницький, Ільченко, Ільчишин; Давид* (3) > *Давидов, Давидчук, Давидюк; Данило* (3) > *Даниленко, Данильченко, Даніловський; Мойсей* (3) > *Мойсєєв, Мусій, Мусієнко; Семен* (3) > *Семенов, Семенюк, Семчук; Самійло* (3) > *Самійленко, Самійлов, Саміленко* та жіноче *Марія* (7) > *Марусях, Марушко, Маруніч, Маруненко, Маня, Маник, Марущак; 12 імен латинського походження: Лук'ян* (8) > *Лук'янов, Лукавенко, Лукашенко, Луків, Лукілов, Луценко, Луцик, Луцько; Ігнатій* (5) > *Ігнатенко, Ігнатоля, Ігнат'єв, Гнатенко, Гнащенко; Максим* (5) > *Максименко, Максименюк, Максимець, Максимчук, Максімов; Клим* (4) > *Клименко, Климович, Кліменко, Клімов; Костянтин* (4) > *Костюк, Костюкевич, Костенко, Констянтінов; Мартин*

(4) > Мартинець, Мартиненко, Мартинюк, Мартошенко; Роман (4) > Романець, Романов, Романченко, Романюк; Сергій (4) > Сергеев, Сергеевко, Сергієнко, Сергеев; Корній (3) > Корнієнко, Корнійчук, Корнелюк; Дементій (3) > Деменчук, Демчук, Демченко; Сагей (3) > Сагій, Сагей, Сагайдак; Устим (3) > Устименко, Устенко, Усенко; 26 імен грецького походження, серед яких 2 жіночих: Петро (9) > Петін, Петракович, Петренко, Петришин, Петров, Петровський, Петрунчак, Петюх, Петін; Кузьма (7) > Кузенко, Кузик, Кузь, Кузьменко, Кузьминецький, Кузьмич, Кузьмін, Космін; Микола (8) > Миколук, Микуліца, Николайчук, Ніколаєв, Ніколаєнко, Ніколенко, Ніколін, Нікольський; Тимофій (8) > Тимков, Тимофієв, Тимошенко, Тимчук, Тимофієнко, Тімошенко, Тимінський, Тиминський; Андрій (7) > Андрієць, Андрійчук, Андрійшин, Андрусенко, Андрусин, Андрусь, Андрущенко; Федір (7) > Федоренко, Федоришин, Федоров, Федорович, Федорук, Федчишин, Федчишен; Прокіп (7) > Прокопенко, Прокопишен, Прокопишин, Прокопчук, Проценко, Процишин, Процько; Степан (7) > Степаненко, Степанець, Степанишин, Степанов, Стефаненко, Стефонишин, Стецюк; Зіновій (5) > Зінківський, Зінчук, Зінков, Зінюв; Мирон (5) > Мироненко, Миронишин, Миронюк, Мирошніченко, Мірошніченко; Антон (4) > Антонюк, Антошко, Антошук, Антух; Дем'ян (4) > Демяненко, Дем'яненко, Дем'янин, Дем'янюк; Олександр (4) > Олександрук, Александров, Александрук, Шура; Олексій (3) > Олексієнко, Олексійко, Олексійов, Олексюк; Трохим (4) > Тронько, Трофіменко, Трофімюк, Трохименко; Харитон (4) > Харко, Харковенко, Харченко, Харько; Ярош (4) > Ярошенко, Ярошента, Ярошенпта, Ярошик; Дмитро (3) > Дмитренко, Дмитрик, Дмітрієв; Дорофей (3) > Дорош, Дорошев, Дорошенко; Пилип (3) > Пилипенко, Пилипишин, Філіпов; Опанас (3) > Опанасюк, Панасюк, Танас; Остап (3) > Остапишин, Остапчук, Стахов; Сидір (3) > Сідоров, Сидорук, Сидорчук; Юрій (3) > Юревич, Юрченко, Юрчик та жіночі Оксана (4) > Оксенич, Аксьончик, Ксенін, Ксенченко; Палага (3) > Палагнюк, Палаженко, Пазинюк.

Низький рівень активності при творенні прізвищ мають 49 чоловічих та 13 жіночих особових найменувань. З цими іменами у словотвірному зв'язку перебуває 93 прізвища. Серед імен давньоєврейського походження зафіксовано 16 імен: Адам (2) > Адаменко, Адамишин; Авдій (2) > Авдєєв, Авдєєнко; Іов (2) > Івлєва, Івчук; Єфрем (2) > Єфременко, Єфремов; Назар (2) > Назаренко, Назарчук; Ярема (2) > Яремечко, Яремчук; Аврам (1) > Аврамов;; Аггей (1) > Агєєв; Ананій (1) > Ананьєв; Наум (1) > Науменко; Самсон (1) > Самсонюк; Фадей (1) > Фадєєв; Яким (1) > Якимчук; Ганна

(2) > Гандзюк, Ганзієнко; Соломія (2) > Соломан, Соломко; Єва (1) > Євич; 9 імен латинського походження: Терентій (2) > Терешко, Терещенко; Лаврентій (1) > Лавренчук; Лавр (1) > Лаврук; Кондрат (1) > Кондратюк; Юній (1) > Юнаш; Килина (2) > Кулинич, Кулініч; Марина (1) > Маринич; Мотрона (1) > Мотрук, Роза (1) > Рознюк; 37 імен грецького походження: Євфемій (2) > Єфіменко, Єфімов; Власій (2) > Власко, Власюк; Герасим (2) > Герасимчук, Герасім; Гордій (2) > Гордійчук, Гордієнко; Денис (2) > Дениско, Денисюк, Демид (1) > Демидюк, Демидов; Карпо (2) > Карпенко, Карпунін; Макар (2) > Макаренко, Макаров; Нестор (2) > Нестеренко, Нестеров; Никифор (2) > Никифорчак, Нікіфорчук; Онисій (2) > Онищук, Онищенко; Свирид (2) > Свирид, Свирида; Стратон (2) > Стратієнко, Страшевський; Тарас (2) > Тарасенко, Тарасюк; Терентій (2) > Терешко, Терещенко; Федос (2) > Федас, Федій; Ярмолай (2) > Ярмолинський, Ярмач; Агафон (1) > Агафонов; Артемій (1) > Артемій; Афанасій (1) > Афанасьєв; Єпифаній (1) > Єфанов; Єгор (1) > Єгоров; Єрмолай (1) > Єрмошкін; Кирило (1) > Кириленко; Марко (1) > Марко; Микита (1) > Микитюк; Митрофан (1) > Митрофанов; Перфілій (1) > Перфілов; Потан (1) > Потапов; Полікарп (1) > Полікарпенко; Федот (1) > Федотов; Євдокія (2) > Євдокимов, Докійчак; Катерина (2) > Катренко, Катрич; Малана (2) > Маланчук, Меланик; Христина (2) > Христинюк, Христич; Одарка (1) > Одарчук; Ліна (1) > Лінков.

Давньоруські імена, які включають в себе також кальки з грецької мови та окремі імена скандинавського походження, що побутували в Давній Русі, становлять нечисленну групу. Всього 16 імен стали основою творення офіційних антропонімів, серед яких функціонує 4 жіночих.

Імена цієї групи характеризуються середнім та низьким рівнем активності при творенні прізвищ: Богдан (2) > Богданов, Богданович; Маковій (2) > Маковій, Маковійчук; Олег (2) > Олещук, Олешив; Зоря (1) > Зорік, Зоря; Казимир (2) > Казмірук, Казьмірук; Май (1) > Маєвський; Мендофій (1) > Мендофій. Жіночі імена: Гелена (2) > Геленко, Гелюк; Ружена (2) > Ружейчик, Ружинський; Лада (1) > Ладнюк; Надія (1) > Надюк. Окремо у складі давньоруських імен розглядаємо так звані імена-композиції, які побутували у східних слов'ян в основному до прийняття християнства. Це такі особові імена людей, що складаються з двох частин, котрі співвідносяться із загальними назвами: Богуслав (3) > Богуславський, Богуцький, Славуцький; Борис (3) > Борис, Борисов, Бориславський; Любомир (3) > Любинецький, Любченко, Любович; Станіслав (3) > Станіславчук, Стасюк, Стасько. Одне прізвище утворене від імені Яромир

>Яроменко.

Незначною за кількістю в антропонімії Тростянецького р-ну є група прізвищ з іншомовними іменами в основі. Середнім рівнем активності творення характеризуються імена: *Саваній* (арамейське) (5) > *Савицький*, *Савлук*, *Савченко*, *Савчук*, *Саванж*. Непродуктивні імена: *Ян* (чеське) (2) > *Яненко*, *Яновський*; *Франко* (німецьке) (2) > *Франко*, *Франчук*; *Булат* (тюркське) (1) > *Булат*.

Для деяких онімів лексико-семантичної групи відіменних прізвищ важко визначити мотивацію, що пояснюється наявністю так званих парних імен, які існували одночасно і в жіночому, і в чоловічому іменнику: *Ананій* — *Ананія*, *Богдан* — *Богдана*, *Богуслав* — *Богуслава*, *Борислав* — *Борислава*, *Василь* — *Василина*, *Владислав* — *Владислава*, *Дорофій* — *Дорофея*, *Дарій* — *Одарка*, *Зорян* — *Зоряна*, *Леонтій* — *Леонтія*, *Олександр* — *Олександра*, *Онисій* — *Онися*, *Тома* — *Тома*, *Устин* — *Устина*, *Ян* — *Яна*. Але, як правило, основами для творення найчастіше ставали чоловічі імена, тобто імена батька або діда, рідше прізвище виникало від жіночого імені, тому можна вважати, що саме чоловічий варіант вищезазначених імен послуговував твірною базою для творення прізвищ.

Допрізвищева семантика офіційних антропонімів не завжди виявляється однозначною і прозорою, тому уналежнення того чи іншого оніма до певної ЛСГ може мати подвійну чи й потрібну мотивацію. Н. Ю. Булава пропонує кваліфікувати такі прізвища як окремий семантичний тип, називаючи їх полісемантичними. Серед відіменних офіційних антропонімів можуть бути такі прізвища, як *Бажанов* < від жіночого імені *Бажана* або від дієслова *бажати*; *Гуркун* < від чоловічого імені *Гурій* або від дієслова *гуркати* (видавати, створювати гур-

кіт); Зоря < від чоловічого імені *Зорян* або від астрономічного поняття *зоря*; *Маковій* < від чоловічого імені *Маковей* або від народної назви православного свята; *Булат* < від запозиченого з тюркської мови чоловічого імені *Булат* або від назви металу.

Отже, відіменні прізвища Тростянецького району Вінницької області — це численна група антропооснов, що становить 15 % від загальної кількості всього фактичного матеріалу. Більшість імен, відображених у прізвищах, — це адаптовані християнські та давньоруські імена, проте в антропоосновах збережено також й іншомовні варіанти. Мотивувальною базою творення найчастіше виступали імена грецького походження — від 67 імен утворено 227 прізвищ, що становить 47 % від загальної кількості відіменних прізвищ.

Аналіз сучасних українських прізвищ досліджуваного району показав нерівномірність використання чоловічих і жіночих імен при творенні прізвищ. Переважна більшість відіменних антропонімів (83 %) утворилася від чоловічих варіантів. Мотивувальною основою для офіційних онімів послуговували повні форми імен, розмовні гіпокористичні та зменшено-пестливі варіанти.

Найбільш продуктивними іменами у прізвищтворенні виявилися *Іван* (15), *Григорій* (15), *Лев* (11), *Павло* (11), *Василій* (10), що в свою чергу дало можливість простежити репертуар найпоширеніших імен та їх варіантів в основах прізвищ. Зафіксовано 29 непродуктивних імен: *Аврам*, *Агафон*, *Артемій*, *Афанасій*, *Кондрат*, *Лаврентій*, *Микита*, *Митрофан*, *Наум*, *Полікарп* тощо, від яких утворено тільки по одному прізвищу. Дослідження прізвищ, які мотивовані іменами, у подальшому передбачає розширення джерельної бази з метою створення цілісної структурної картини цих антропонімів на території всього Тростянецького району Вінницької області, а також аналіз способів творення цих офіційних найменувань.

Література

1. Булава Н. Ю. Специфіка відіменних прізвищ Північної Донеччини / Н. Ю. Булава // Записки з ономастики : зб. наук. праць / відп. ред. Ю. О. Карпенко. - Одеса : Астропринт, 2007. - Вип. 10. - 144 с.
2. Бучко Г. Є. Відіменні прізвища карпатського регіону / Г. Є. Бучко // Традиційне і нове у вивченні власних імен : тези доповідей міжнародної ономастичної конференції. - Горлівка : ГДПІМ, 2005. - С. 69- 72.
3. Добровольська О. Я. Лексична база прізвищ Війська Запорізького, за «Рестрами» 1649 року : дис. ... канд. філол. наук. / О. Я. Добровольська. — Ужгород, 1995. — 261 с.
4. Железняк И. М. Очерк сербохорватського словообразования (суффик-

- сальная система сербохорватской антропонимии XII-XV вв.) / И. М. Железняк. — К. : Наук. думка, 1969. — 130 с.
5. Марталога Т. В. Антропонімія північного Степу України : дис. ... канд. філол. наук. : 10.02.01 / Дніпропетр. держ. ун-т. ; Т. В. Марталога. — Дніпропетровськ, 1997. — 186 с.
 6. Панчук Г. Д. Антропонімія Опілля: дис. ... канд. філол. наук. : 10.02.01 / Терноп. держ. ун-т. / Г. Д. Панчук. — Тернопіль, 1999. — 155 с.
 7. Панцьо С. Е. Антропонимия давней Лемковщины : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Ужгород. гос. ун-т. / С. Е. Панцьо. — Ужгород, 1985. — 22 с.
 8. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. — К. : Наук. думка, 1966. — 216 с.
 9. Скрипник Л. Г. Власні імена людей / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. — К. : Наук. думка, 1996. — 335 с.
 10. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. — Львів : Світ, 2005. — 704 с.

Фартушняк Е. А.

ОТЫМЕННЫЕ ФАМИЛИИ В АНТРОПОНИМИИ ТРОСТЯНЕЦКОГО РАЙОНА ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Статья посвящена исследованию фамилий жителей Тростянецкого района Винницкой области, мотивирующей базой для которых послужили личные мужские и женские имена.

Ключевые слова: антропонимия, отыменные фамилии, происхождение имен, мотивация.

Fartushnyak K. O.

THE LAST NAMES OF NOMINAL DERIVATION IN THE ANTHRO-PONOMY OF THE TROSTIANETS DISTRICT OF THE VINNYTSYA REGION

The article investigates the last names of the citizens of Trostianets district (Vinnytsya region) formed on the basis of personal male and female names.

Key words: anthroponomy, origin of names, the last names of nominal derivation, motivation.